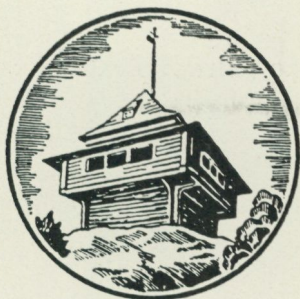

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

STRÖMBÄCKS GLASBRUK

av Rut Liedgren

En och tre kvarts mil söder om Umeå, mellan Västerfjärden av Bottniska viken och den lilla ån Strömbäcken, låg Strömbäcks glasbruk, det tredje i ålder av glasbruk som inrättats i Norrland. Strömbäcks by finns kvar, bruket är borta sedan mer än sjuttio år. Den äldsta bruksanläggningen låg alldeles invid Strömbäcken, strax väster om den plats där bruket senare växte upp. Den ständigt pågående landhöjningen lär ha varit orsaken till att bruket måste flyttas. Under den äldsta perioden var bruksbebyggelsen förlagd både till Ströms gamla bruksplats dryga två kilometer norrut — där befann sig karaktärsbyggning, några gamla stugor, ett par badstugor samt magasin — och till platsen vid bäcken. På dess västra strand stod den äldsta hyttan; den jämnades med marken 1788 genom eldsvåda.

De rester av bruket som finns kvar är blygsamma. En bod och en smedja nere vid fjärden samt en del husgrunder tyder genom sin placering på att en gammal bruksgata gått fram där. Till de äldsta bevarade byggnaderna i övrigt hör f. d. kontoret från omkring 1802 och två glasblåsarbyggningar med gaveln mot vägen och med anor från 1780-talet. På vägens andra sida reser sig inspektorsbyggningen. Ett gott stycke söder härom och efter ombyggnad 1851 bibehållen i oförändrat skick ligger en gammal bagarstuga insprängd i en liten klunga hus. En brandförsäkringskarta från 1897 visar hur den nyssnämnda vägen förbi glasblåsarbyggningarna ännu hade en viss prägel av huvudstråk. På vägens

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till förste intendenten Brynolf Hellner på 50-årsdagen den 2 dec. 1950.

östra sida stod då alltjämt tre byggningar i rad och på dess västra ytterligare ett par.

Hyttan som efterträdde den 1788 brunna uppfördes strax invid vägen åt fjärden till. Grunden finns ännu rester av. I den hyttan fanns platser för åtta arbetare — i den äldsta hade det varit sex verkstäder — och de åtta verkstäderna var tillverkade av plankor och utrustade med tillhörande vattenlådor. I varje verkstad fanns en nisch med hyllor för fönsterglasvalsar och ett litet skåp med lås och gångjärn för verktygen. För "vitglasverkstäderna" var ordnat ett större och ett mindre kontor av bräder, och för hela arbetsstyrkans dagordning fanns ett väggur uppsatt i själva hyttan.

De tidigaste arbetarbostäderna utgjordes av små stugor innehållande kök, kammare och förstuga. De något yngre s. k. glasblåsarbyggningarna är av annan typ. Var och en är avsedd att hysa två familjer och var familj har kök och kammare. Glasliparens bostad skiljer sig betydligt härifrån; beskaffenheten på hans bostad, fem eldrum och förstuga, vittnar om den högre rang på den sociala skalan som hans specialgebit berättigade honom till jämfört med de vanliga arbetarna.

Den äldsta huvudbyggnaden är längesedan borta, den låg mellan bäcken och gamla kontoret och beboddes på sin tid av "Directeuren" Kjönich Hallenius. Kort före 1800 företogs en ombyggnad som gjorde att huset helt ändrade karaktär. De fyra smärre rummen inreddes till bostäder åt brukets arbetare och den stora salen förvandlades 1798 till brukskyrka med bänkar, altare och predikstol. För att ge rummet en högtidligare prägel upptogs större fönster och en stor dörr fick ersätta den gamla. Den byggnad som samtidigt upphöjdes till värdighet av corps de logis låg på åsen ett litet stycke öster om glasblåsarbyggningarna. Åt sjösidan utbreddes sig en terrasserad trädgård, enligt 1818 års brandförsäkringsinstrument omgärdad av ett "spirplank" målat med oljefärg och försett med dubbla grindar med regler och lås. Sedan detta hus rivits, fick den 1817 uppförda inspektorsbostaden tjäna som huvudbyggnad. Det var ett reveterat envåningshus beläget norr om den gamla bruksgården. I sitt nya fullt färdiga skick kom det att innehålla fem rum och förstuga i bottenvåningen och på den rymliga vinden två kamrar. På 1860-talet var huset utvändigt

klätt med hyvlade, listade och rödfärgade bräder. Mot århundradets slut tillkom två stora verandor, en mitt på vardera långsidan. Ovanför förstugudörren ”i två upplåtningar med fönster ofwanföre i samma ram” var en klocka uppsatt — om av typen tidmätare eller ringklocka framgår ej av beskrivningen i vederbörande brandförsäkringsinstrument. Huset finns fortfarande i behåll, i stort sett i oförändrat skick.

Strömbäcks glasbruk privilegierades år 1773 för spegel- och taffelglastillverkning. Driften sattes utan dröjsmål i gång, men redan efter några få år kom företaget på obestånd och måste nedläggas. 1780 inropades bruket på auktion av bokhållare Anders Qwist och driften omlades i samband med nämnda år utfärdade privilegier för Qwist. Tillverkningen skulle nu omfatta även finare och grövre glassorter.

Strömbäck var i viss mån efterträdare och arvtagare till det närbelägna Ströms glasbruk som varit i gång på 1750-talet. 1748 hade Olof Malmerfelt erhållit privilegium för anläggning av ett glasbruk, 1751 införskaffade han böhmiska glasblåsare och tillverkningen tog sin början. Den blev dock av mycket kort varaktighet. Bristen på råmaterial gjorde sig svårt kännbar, främst var tillgången på egen skog långt ifrån tillräcklig för behoven. 1757 måste bruket läggas ned. Strömbäck lyckades strax i början av sin existens som bruk förvärva en skogstrakt på ön Obbola, belägen i själva Umefjärden, och driften var därmed säkrad ett tiotal år framåt.

Enligt ett brandförsäkringsinstrument 1783 hörde Strömbäck då under Umeå stads hall- och manufakturrätt. Delägare i bruket var direktör Kjönich Hallenius och hans medintressenter till 1/8, kapten Clement af Huss till 5/8 och kamrer Anders Qwist till 2/8. 1818 innehades Strömbäck av brukspatronerna Henric Bjur (16/21) och Mårten Grahns (5/21). Deras namn förekommer i Umeå Magistrats Oeconomiae protocoller för År 1805, bägge herrarna tituleras där brukspatron, vilket måhända kan tydas som om de redan vid 1800-talets början varit ägare till Strömbäck. 1821 övergick bruket i handelshuset Åberg & Grahns ägo. Firman gjorde cession vid mitten av 1830-talet — 1835 står i hallrätts-

berättelserna brukspatron Olof Reinhold Meuller som innehavare till Strömbäck. — medan å andra sidan vid 1838 års brandsyn Åberg & Grahn uppges som ägare, ehuru i cessionstillstånd. Efter brukspatron Meullers död på 1840-talet drevs bruket av hans änka Anna Maria eller "Meullerska sterbhuset" till 1853, då hälften i rörelsen inköptes av Carl August Liedgren. Änkefru Meuller förefaller inom kort ha sålt sin andel, ty i Förteckning å Fabriker och Manufactur Inrättningar uti Westerbottens Läns Första Fögderi för år 1854 uppräknas som innehavare av Strömbäcks glasbruk C. A. Liedgren, Carl Rydberg och C. W. Winnberg (den sistnämnde f. d. inspektör vid bruket). Den 29 november 1855 säljer C. A. Liedgren sin halva andel till brukspatronen, kammar-skrivaren Eric Häggström Sr och handlanden Herr Robert Wilhelm Häggström. I familjen Häggströms ägo kvarstod bruket tills det nedlades 1880.

Några stickprov i Kommerskollegii arkiv ger diverse upplysningar om brukets tillverkning och arbetarstab. I 1821 års hallrättsberättelser finner vi förutom uppgiften att vid bruket var anställda "En Hwit Glas blåsare och Sju Grön Glasblåsare" en fullständig tablå över 1821 års tillverkning vid Strömbäck. De stora grupperna var fönsterglas, grönt glas och vitt glas, den senare med underavdelningen slipat och ritat. I grönt glas gjordes mjölkbunkar, drickskrus, nattpottor, buteljer, stop och retorter, i vitt glas schatull, flaskor, glas, karaffiner, nappar, saltkar, urglas, crèmekannor med lock, skomakarkulor, ljusformar, ögonflaskor och apoteksglas. "Slipritade" var sådana glasföremål som hade med drycker att göra, karaffiner, brännvinsglas, vinglas, över huvud sådant som ställdes fram på bordet.

En så fullständig deklaration som den i 1821 års hallrättsberättelse finner man ej i de senare berättelserna. Där sammanfattas de olika huvudgrupperna inom tillverkningen utan närmare detaljbeskrivning, som exempelvis 1828: "Strömbäcks Glasbruk beläget 1³/₄ mil från Staden äges af handelshuset med firma Åberg Grahn & Comp., är den enda fabriks- eller manufakturinrättning i orten. Här begagnades under loppet av år 1828 8 glasblåsare och 1 glas-slipare, vilka arbeta vid lika antal verkstäder, samt 1 smältare; och utgjorde tillverkningen

452 kistor 10 5/6 skof fensterglas i	
värde uppgifvit till	18.062: 0.4
62.396 st. grönt glas	5.638: 41.9
31.602 „ Souda glas	161: 37.2
30.897 „ hvitt glas	4.222: 41.4
2.493 (överstruket) st. genom ritning	
och slipning förädlade pjecer	599: 9.—”

Antalet arbetare har som vi ser något ökat sedan 1821, och 1830 är redan 25 arbetare sysselsatta vid bruket. 1835 är styrkan uppe i 43 personer, varav 33 mantalsskrivna och 10 barn. 1841 — företaget kallas då fabrik — har siffrorna sjunkit avsevärt. Värdet på försålda glasvaror har minskat med drygt hälften och arbetsstyrkan har skurits ned till 8 mantalsskrivna och 15 diverse mantalsskrivna personer. Orsaken till denna avmattning är klar: en konkurrent har dykt upp mellan 1835 och 1841. Det nya företaget är Ytterstfors glasbruk på hemmanet nr 1 i Byske by, där fönsterglas och diverse sorters glaskärl nu hade börjat tillverkas. Ägare var Ytterstfors Sågbolag. 1841 var ej mindre än 52 arbetare anställda vid det nya verket, därav 32 mantalsskrivna, och omsättningen under året var större än vid Strömbäck. Strömbäck arbetade sig emellertid sakta uppåt, 1853 har det åter nått en hygglig årsomsättning och 93 arbetare trängas vid ugnarna. Av dem är 6 mästare, 20 mantalsskrivna arbetare, 1 kvinnlig arbetare och 47 barn under 15 år. Tillverkningens art har emellertid nu skiftat karaktär. Redan 1850 utgör diverseglasproduktionen, dvs. allt glas utom fönsterglas, endast 1/20 av fönsterglasets värdemässigt sett. 1827 hade den stått för lejonparten.

Av hallrättsberättelserna (exempelvis från 1830 och 1835) framgår att brukspatron Meuller liksom handelshuset Åberg Grahn hade egna skeppsbyggerier vid Ume älv. De fartyg som figurerar i C. A. Liedgrens efterlämnade papper är skonerten Ceres, förd av kapten J. F. Holmberg och i september 1854 såld till grosshandlare J. H. Menk, skonerten Strömbäck på 25.93 ”svåra läster hvarje läst räknad till Aderton skeppund jernvigt”, byggd i Umeå och förd av skepparen P. Öberg, skonerten Neptun, galeasen Sankt

Olof och galeasen Tre Bröder. Tre Bröder är det fartyg som vid tillfälle upprätthåller trafiken mellan Vasa och Konungariket Sverige. Kapten Jan Jansson fraktar exempelvis över 53 tunnor tjära som ilastats av handlanden A. Leander i Vasa i oktober 1854 och som möjligen har grosshandlare Menk i Stockholm som slutmål. En nota ställd till denne på avgifter för fribrev och charta sigillata m. m. gäller just galeasen Tre Bröder. Man finner i de Liedgrenska papperen, utom det nämnda, diverse kvitton på slussavgifter i Stockholm, räkningar på båtshakar, block och förstångssegel, segelduk och tjärborstar, hampa, trossar, bensellinor, segelgarn och liggarn, repslagerivarorna mestadels levererade av repslagare E. G. Nettelblad i Umeå.

Då fartygen löpte ut från Strömbäck hade de last av glas — nere vid stranden fanns särskilt packhus — och på återvägen hem medförde de spannmål och matvaror, ävensom vin och brännvin. Största leverantör åt bruket var grosshandlare Menk i Stockholm, men namn även på andra såväl avnämare som leverantörer påträffas i de ovannämnda papperen. Den 7 juni 1854 avsändes med ångfartyget Örnköld "16½ kister av detta Bruks tillverkning till Örnköldsvik och Pehr Olssons emottagande", och från 31 december 1853 daterar sig en räkning på ½ kista fönsterglas utställd på herr Brukspatron E. Häggström av C. W. Winnberg. I räkningens vänstra hörn är en anteckning att summan skall debiteras Håknäs sågverk som avräkning på bräder. Sporadiskt ingår glasposter även i en liten annotationsbok, förd av C. A. Liedgren, men då vanligen gällande smärre kvantiteter. En sådan post lyder: "Sålt 12 st Jagtflaskor 12 st svängda Brännsvins Glas". 3 Rd fick köparen betala. Till brukspatron I. F. Nordin på Hörneåfors levereras en större mängd glasvaror, bl. a. "trädgårdsglas" (för drivbänkar) för 300 Rd RGS. Och den 4 februari 1854 fattar J. O. Berglund i Nordmaling pennan och skriver på en oansenlig, numera fragmentarisk papperslapp ut följande räkning: "Brus pattronen H. Å. Herr Lingren — — — Strömbeck torde hvara af den god hetten och Lemna mig undertecknade mäd glasmästaren L. Ol. Belander ifrån Lögdeå ¼ kistta glas av N° 3 18 tums Som os yräkning gottgjörres".

På ett stadigt dubbelark står med C. A. Liedgrens handstil

skrivet: "Papper rörande Glas försäljning på Östergöthland 1854". Av innehållet framgår att glasblåsaren Erik Norlander skickats ner för att avyttra glaspertier till olika kunder, tydligen enligt tidigare överenskommelser. Sammanlagt 166 kistor glas säljer Norlander, och köpare är "Holmen i Linköping" — G. Holm var som en befintlig räkning visar spannmålshandlare — Thamsten i Motala, Åhgren i Skenninge, C. U. Dahlberg i Motala, Tisell på Köhlbäck och Ulander i Uppsala. "Norlanders utgifter under resan" är av varierande natur: pass i Umeå, slussavgifter i "Telge & Stockholm", kanalavgift i Mem, mätare- och vågpenningar i Stockholm, utgifter för biträde vid "Glasslossning", proviant för Norlander i Söderköping och Stockholm, skjutspengar, inköp av tröskverk, fläsk, mjöl och ärter, samt slutligen frakt till Stockholm för brännvin. Köpet av tröskverket förmedlades av rättaren Johannes Nilsson på Råcklunda, C. A. Liedgrens barndomshem. I ett brev till Liedgren skriver Nilsson: "Af kännare skall dätta Tröskvärk, vara det första uti Östergyllen", en försäkran som fortfarande verkar ytterst förtroendeingivande, i varje fall på en östgöte. Med tröskverket följde två rökta "Svin Skinkor" betingande ett pris av 16 Rd. Om Norlander har Johannes Nilsson endast uppskattande ord: "Norlander var en ganska hyglig man jag önskar att alla Herr Patrons arbetare Vore lika med honom" ... "Några Gäss kom jag ej öfver."

Naturainköpen för brukets behov är ansevärdiga. Visserligen skördades hösten 1853 80 tunnor korn på brukets mark, men det förslog ej. Som ovan nämnts togs huvudparten av varorna genom Menk i Stockholm. Grosshandlare J. H. Menk hade sin grosshandelsfirma i Gamla stan, hans kontor var beläget i Stora Nygatan 32, medan bostadsvåningen hade adressen Järntorget 78. Menk levererade diverse förnödenheter till Strömbäck och förmedlade försäljningen av större glaspertier. — Tidigare hade Strömbäck haft egen salubod i Gamla stan, som man finner av taxeringskalendrar från det äldre 1800-talet: under rubriken "Diwerse Bruk och Bodar i Staden" står bl. a. upptagen "Strömbäcks Glasbruks bod". — Vilken sammansättning en sändning från Menk kunde ha visar följande nota: "Twå fat Socker, Ett fat dito, Femton Balar Caffé, Tjugosex Säckar Rågmjöl, Tjugo dito dito,

Tjugo dito Kalk, Fyra fjerdingar Snus, Twå Lådor Cardus Tobak." Detta allt fraktades av skeppare C. A. Bäckström på skonaren Amphion upp till Strömbäck. I spridda fall vände man sig till närmare håll än Stockholm, såsom då önskemålen gällde "1 Skåck hwith kolhufvun 1 st. Bråkbånd till Gustaf Fårsner" — de bägge varorna kostade exakt lika mycket. Forsner var glasblåsare på bruket.

Öl efterskrevs såväl från Umeå som från Stockholm, medan vin och brännvin hämtades uteslutande från huvudstaden. Från 1 oktober 1853 finns en räkning från Gustav Granström i Stockholm på 938³/₈ kannor brännvin som avsänts till Strömbäck. I slutsumman 1.239.22 Rd RGS ingår 5 Rd för "Windragarepengar vid afstickning à 24 sk. för 100 kannor". Ölet från Umeå bryggeri var dels bayerskt öl och bayerskt dricka på butelj, dels fatöl. Brännvinet och ölet gick sannolikt praktiskt taget oavkortat till brukets folk. Men det som den nota på 315.40.6 Rd RGS representerar, med arrac, cognac, rom, vitt franskt vin, portvin och madeira, torde näppeligen ha varit avsett för bruksfolkets strupar, utan har otvivelaktigt konsumerats i herrgårdshushållet.

Vad kosthållet på herrgården angår i övrigt får man en givande inblick däri genom en "Frö Nota" debiterad brukspatron C. A. Liedgren. Jag vill inte underlåta att meddela dess innehåll i sin helhet.

Frö Nota

1854

April 26 An	1	⊗	MärgelÄrter 42 sk.	1/2	⊗	Swärd Störbönor 18 sk.	1.12	
	1	„	„	„	låga 42 sk.	2	⊗ Gröna Eng. Windsor bön 1 R.	1.42
	1/2	„	Hvita Perl Bönor 1 R.	—	1	⊗ släta nonpareil Sprit 24 sk.	1.24	
	1	„	d ^o stör 36 sk.	2	⊗	Hvita Eng. Windsorbönor 1 R.	1.36	
	1	„	Socketärter Halfstam 36 sk.	1	⊗	Gula Krypbönor 18 sk.	1.6	
	1	„	Sabel sockerärter 30 sk.	1	⊗	Sabelärter sednare 30 sk.	1.12	
	8 lod		Rödlök 1 R.	18 sk.	8 lod	Hvit Holl. 1 R.	42 sk.	3.12
	4	„	Schorzonera 16 sk.	4 lod		Dill 12 sk.		—28
	8	„	tidiga Holl. Carotter 24 sk.	4 lod		Rödbetor 12 sk.		—36
	4	„	Palsternackor 12 sk.	4 lod		Kruspersilja 12 sk.		—24
	4	„	Bladpersilja 12 sk.	2 lod		Sparris 8 sk.		—20

6 lod Lybecker Hufvudkål 36 sk. 2 lod Majrofver 6 s.	—42
1 „ Hvita Holl. Gurkor 8 sk. 1 lod Rotpersilja 3 sk.	—11
2 „ Rädisor Hvita runda 6 sk. 1 lod Hufvudsallat 10 sk.	—16
1 „ Rättikor svarta winter 4 sk. 1 lod Blomkål 24 sk.	—28
1 „ Hufvudsallad Gul Steinkopf	—10
1 „ Blomkål Cyprisk 24 sk. 1 lod Bladkål 3 sk.	—27
1/8 „ Meloner 6 sk. 1/2 lod Mejram 5 sk.	—11
1/2 „ Thymian 5 sk. 1 lod Gurkor för List 8	—13
4 $\mathbb{E}$ Spenat à 24 sk.	2.—
50 port Blomsterfrö (enl. öfverensk:)	2.—
4 st. Krusbärsbuskar à 12 sk.	2.—
25 st. Smultronplanter samt emballage	—24

Betalt

Stockholm som ofvan

E Wilh Tjäder

Obs Att på Krusbärsbuskarne blifvit utfördt 2 Rd Banco i stället för 1 Rd Banco och anhålles nu få Pepparrotsstjelkar passande läggning samt få köpa något gröfe (ätbar)

Tillbakalemnat 1 Rd som var orätt sumerat

Munkbron N° 1. E W Tjäder

På hösten 1853 inträffade en koleraepidemi bland befolkningen på Strömbäck. En apotekareräkning, utfärdad av G. A. Bonnedal i Umeå, upptar alla sorters läkemedel för magåkommor, från fläderte, beska droppar, kräkpulver och rigabalsam, till spansk fluga, iglar och pepparmyntsolja — koleradroppar inte att för-glömma. Nedtill har antecknats: ”Hälften i omkostnader för medikamenter i och för Koleran vid Strömbäck”, vilket tyder på att en laddning apoteksvaror redan vid ett tidigare tillfälle avsänts till bruket. Att kolerasmittan denna höst var allmänt fruktad visar en passus i ett brev från C. A. Liedgrens farbror, Carl Liedgren på Tororp: ”Hur vågar Du skicka ditt fartyg till smittad ort (dvs. Stockholm), Du kan ju föra sjukdomen dermed till Norrland”.

Vilka var det nu som bodde på bruket och arbetade i hyttan? På den frågan lämnar annotationsboken svar, om än icke uttömmande. Av de på 1750-talet genom Malmerfeldt införskaffade böhmiska glasblåsarna har tydligen några familjer stannat och blivit bofasta. Namn som Gleisner, Ditzler och Schliker talar härför. Utöver dessa uppräknas rent inhemska, norrländska namn som Norlander,

Norman och Strömmer i den förteckning på de olika bruksarbetarnas inlämning av tillverkat glas, vilken står att läsa på den lilla bokens sista sidor. För dagsverkskarlar och andra på brukets hemmansdelar boende finns en motsvarande namnlista, en förteckning med rubriken "För nedanstående Personers Krono Utskylder för år 1853 ansvara Strömbäcks Glas Bruks Interressenter". De uppräknade personerna är från Ava, Lögdeå, Brevik, Gärnäs och Håknäs.

Att träffa på glas från Strömbäck är inte alltför vanligt. Nordiska museet har en liten samling, Umeå museum en ganska rikhaltig uppsättning, belysande olika tillverkningsgrenar, och i privat ägo finns enstaka pjäser som kompletterar den bild av Strömbäcks produktion som museerna ger.

Till perioden omkring 1810 kan den glasservis bestämmas som bär initialerna GL och BG och som ingår i Nordiska museets samlingar. I museets huvudliggare uppges den ha blivit tillverkad för general Gustaf Leuhusen. Som fabrikationsort står angivet "antagligen Strömbäcks glasbruk". Om denne Gustaf Leuhusen meddelar Elgenstierna att han var född 1781 och död 1850 på Lemshaga i Värmdö sn. Han uppnådde emellertid ej generals rang utan tog avsked som kapten 1812. Elgenstierna citerar Anrep: "Han blev 1805 i oktober med reg:t (Svea livgarde) kommenderad till Pommern, varifrån han återkom 1806 i juli; bevistade 1808 års krig i Finland och därunder träffningarna vid Lemo, vid Järvenpää, Viiais, och Helsinge samt slutligen fälttåget till Västerbotten 1809 i juli och drabbningarna vid Sävar och Ratan." 1809 gifte han sig på Härlingstorp i Västergötland "efter flera fruktlöst gjorda ansökningar och slutligen kort efter revolutionen erhållet k. tillstånd" med sin halvsysters dotter Beata Juliana Gyllenhaal, född 1785, död 1856. Av dessa uppgifter vill man gärna sluta att Leuhusen till sitt bröllop beställde den graverade glasservisen på Strömbäck som han kan väntas ha gjort bekantskap med under fälttåget 1809. Som brukligt var lät han förse varje del i servisen med sin hustrus och sina egna initialer.

I samband med den Leuhusenska servisen kan nämnas några glas i privat ägo. De påminner i flera avseenden om

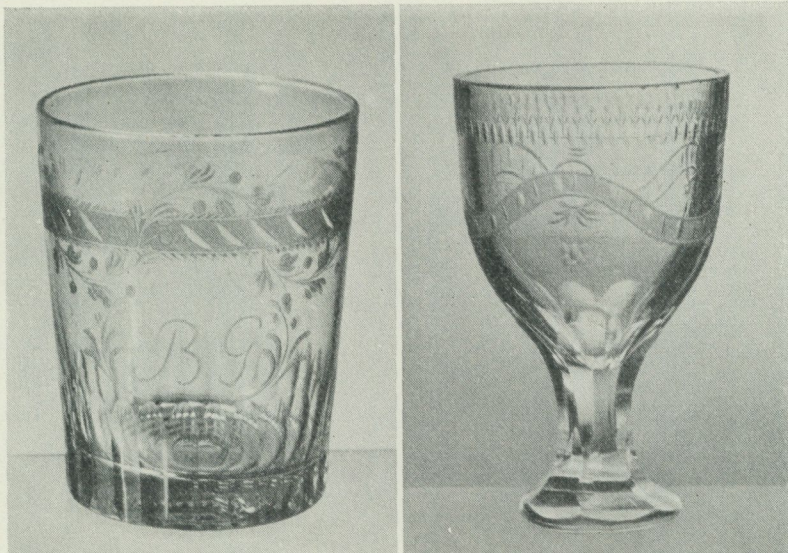

Bild 1 och 2. Dricksglas beställt till Beata Juliana Gyllenhaals bröllop 1809 med kapten Gustaf Leubusen. Nordiska museet, inv.-nr 160 040. — Vinglas med graverat mönster, ståndarbården kännetecknande för empiren. Privat ägo.

den nyssnämnda servisen och kan med säkerhet dateras till samma period som den, sålunda 1810—20. Vissa detaljer i det graverade mönstret visar fullkomliga överensstämmelser. Kring ett smalt matt band med sneda kommaliknande streck vrider sig mjukt en spenslig bladranka med små runda bär. Det matta bandet kommer igen på ett par andra vinglas i privat ägo, men här går det i en mjuk vågrörelse, och de tre vågkammarna som bandet bildar är trädde genom var sin ring. Från dessa ringar hänger i sin tur en liten bär- eller blomkvist ned. Nära glasens rand löper en graciös ståndarbård. Ett dricksglas med raka väggar har en lambrequinbård upptill och nere vid foten olivslipade ovaler.

En skål på fot och försedd med lock, helt odekorerad men med god formkänsla, är värd att nämna som prov på Strömbäcks odekorerade glas av kvalitet. En liten glasflaska med propp är av samma omönstrade typ men har de ringar kring halsen som

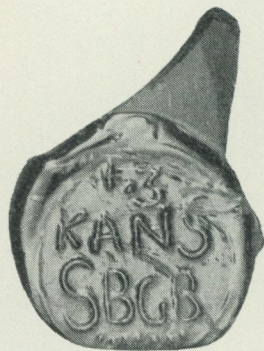

Bild 3 och 4. Kompott- eller sockerskål från 1800-talets tidigare hälft. Modellen övertagen från silver- och porslinsformer. Privat ägo. — Glasstämpel från Strömbäck för 3-kannorskär. Nordiska museet, inv.-nr 131 236.

blir allt vanligare ju närmare man kommer 1800-talets mitt. Proppen har en lustig klöverbladform.

Till de märkligare alstren från Strömbäck hör en krona som hängt i Strömbäcks kapell och som daterar sig från år 1825. Den förvaras numera i Umeå museum. Stamdelarna och skålarna kring ljushållarna har en röd färgton genom att de invändigt bemålats med mönjefärg. De S-formade ljusarmarna i tre kretsar under varandra och de spiralavslutade prydnadsarmarna, som stiger upp ur skålarna, är av ofärgat glas. Alla dessa delar är otvivelaktigt tillverkade på Strömbäck, medan de små hängkedjor och droppformade kläppar som förbinder kronans olika "våningar" troligtvis importerats från utlandet. Dessa smådelar är hopfogade dels av mandelformade bronserade partier, dels av tunna romboidiska plattor som försilvrats. En luftig glaskula, upphängd i en liten krok på den nedersta skålens undersida, bildar avslutning nedtill på kronan.

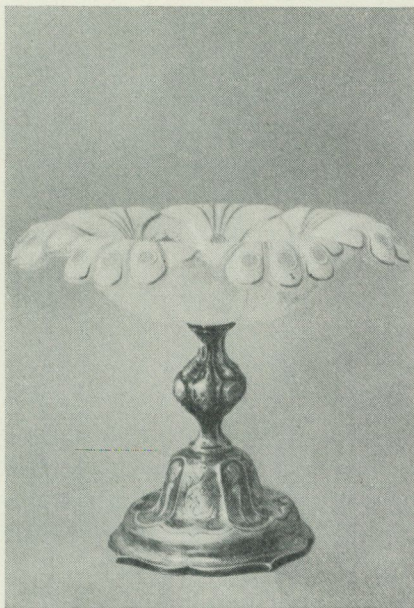

Bild 5 och 6. Sockerskål med silverfot stämplad 1855. Skålen av benvitt glas, dekorerad i guld och svart. Privat ägo. — Lockurna, engelsk modell, i benvitt glas med Carl Johans porträtt tecknat i svartbrunt. Blomdekoren i svart och guld. Privat ägo.

Benvitt glas, den ogenomskinliga mjölkvita glasmassa som kom upp bl. a. i samband med porslinets favoriserade modeställning på 1700-talet, finns också representerat i det från Strömbäck emanerande glasbeståndet. En sockerskål, vars silverfot bär Umeå stadsstämpel, guldsmedsnamnet C. F. Nyman och årsbokstaven för 1855, är gjord i detta material. Som konkretisering av begreppet 1800-talsrokoko är skålen nära idealet. Den i guld och svart mönstrade dekoren är väl utförd. Samma omsorgsfulla förfarings-sätt finner vi i den lätt stiliserade rosenbuketten på en till formen engelskinspirerad lockurna. Urnans motsatta sida prydes av den förste svenske Bernadottens energiskt beslutsamma profil, genomträngande blick och svarta hårman, porträttet framträder i silhuett mot en lätt murrig bakgrund. Brytningen mellan gustavian-

ska stilreminiscenser och begynnande nyrokoko visar sig i den lekfullt men ändå symmetriskt fladdrande bandrosett som håller medaljongbilden och de bulligt graciösa rosengirlander som omsluter medaljongens övre parti. Som kronan på verket har dekoratören stuckit ned en aldrig så liten rosenknopp i själva bandknuten. Disproportionerna mellan den spinkiga foten och den lätt övertyngda kärlekroppen både poängteras och mildras av den päronformade knoppen som pryder urnans lock. Den återställer trots sin tafatta utformning något av balans och rytm i pjäsen som helhet.

En annan lockförsedd pokal eller urna med kommendörstecknet av svärdsorden inmonterat i ett mönster av strödda rosenkvistar har liksom den ovan nämnda glasservisen tillhört Gustaf Leuhusen. Dekoratorn har här begått en liten blunder i all välmening — han har upphöjt Leuhusen till kommendör av svärdsorden, i själva verket utnämndes Leuhusen aldrig till högre värdighet än riddare av svärdsorden. Det skedde 1810.

Bland Umeå museums utställda Strömbäcksglas märks ett antal brännvinsflaskor, alla av den flata fyrkantiga typen. Några av dem har ett på dylika föremål synnerligen populärt motiv: ett segelfartyg gungande på krusigt vatten, och därtill en passande devis av genren "Nu seglar jag till flickan min", "Gossar tag er en sup" eller "Välkommen i Land". Den konstnärliga halten i graveringen är i dessa fall rätt oansenlig och den tekniska kvaliteten ej utan brister, vilket låter förmoda att flaskorna härrör från mer framskridet 1800-tal. Nordiska museet har flera mycket likartade flaskor utan känd ursprungsort där samma valhänta teckning och oövade piktur återfinns. Skeppet med fyllda segel pryder flaskans ena sida, på den andra reser sig företrädesvis ett symboliskt sädesax, omgivet av lite ograciöst slingrande band och spiraler. Skeppet som motiv på glaskärl var ingen nyhet för 1800-talet. Bland tidigare exempel kan nämnas nürnbergiska glas från perioden 1685—80, vilka med sin mycket elegant utförda dekor visar hur effektfullt mönstret kunde utnyttjas av mästarhänder. Samma skicklighet och elegans präglar holländska glas från samma tid.

En helt originell bildframställning möter vi på en karaff, som

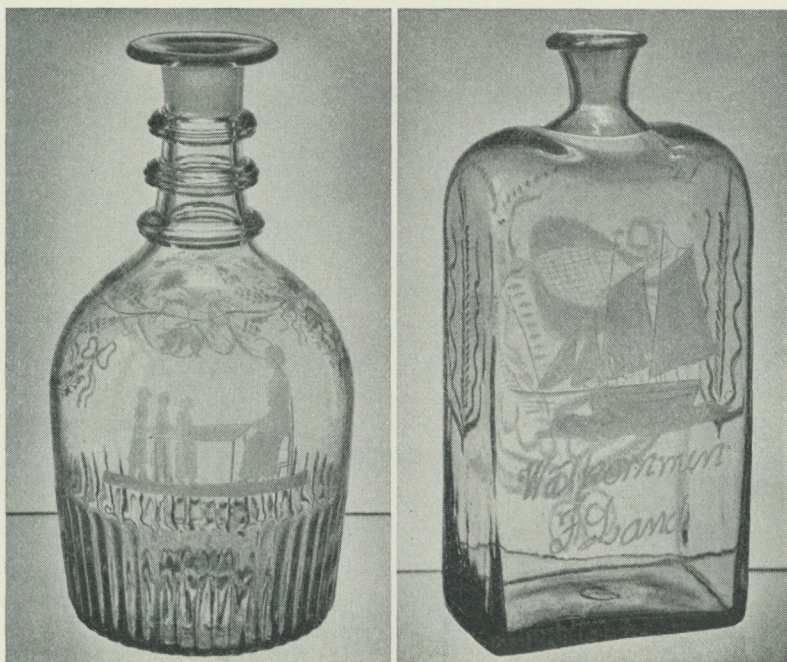

Bild 7 och 8. Vinkaraff med bildscen föreställande brukspatron Häggströms barn och deras guvernant på Dalkarlså. Umeå museum. — Brännvinsflaska av den flata svenska typen prydd med de populära motiven ett skepp och en tulpan. Umeå museum.

finns i Umeå museums samlingar. Karaffen är av en vid 1800-talets mitt allmänt spridd typ med svagt svängd buk och tre ringar runt halsen. Scenen med de tre barnen och damen som sitter mitt emot dem lär enligt traditionen föreställa brukspatron Häggströms barn på Dalkarlså och deras guvernant. För en sådan tolkning talar också initialerna B E H ovanför bilden. Vinrankorna kring karaffens skuldra återkommer i förgrovat skick på en brännvinsflaska av den vanliga svenska typen. Men bildscenen här föreställer en vinlövsbekransad Bacchus ridande grense på en tunna, med en präktig vindruvsklase i ena handen och ett vinglas i den andra. En likadan Bacchusscen på en holländsk pokal från 1675—85 omnämns av den engelske forskaren och museimannen W. B.

Honey. Den svenske Bacchus hävdar, enligt texten på flaskan, att "Winett Smakar ensamt Bra men dett bör och Sälskap Ha". Flaskans andra sida bär initialerna I:H:M: i en kartusch, som formats av rosettförsedda festonger och två lätt böjda, nedtill hopknutna kvistar. Bacchus på tunnan var en modell som också de svenska krukmakarna hade införlivat med sitt formförråd. Nordiska museet äger en dylik Bacchus av rustikt slag.

Alla dessa graverade flaskor är att hänföra till tiden efter 1830, att döma av formgivningen och dekorens tekniska svagheter. Priset i fråga om oskickligt utförd gravering tar en brännvinsflaska med Carl XV:s namnchiffer under kunglig krona och initialerna E.I.S. placerade på ett sätt som föga vittnar om undersåttlig vördnad. Av naturliga skäl kan graveringen här ha tillkommit först efter 1859, en tid då Strömbäck definitivt gått in i sin slutfas och graverade glas producerades endast sporadiskt. Somliga brännvinsflaskor från senare perioder har fått nöja sig med en dekor av på ena sidan sädesax och på den andra en präktig, strängt symmetriskt stiliserad tulpan. Tulpanen har alltifrån 1600-talet varit flitigt odlad i folkkonsten av såväl keramiker som glasmästare i och utanför Sverige.

Det kunde vara mycket att säga om det enklare servisglaset och hushållsglas, övervägande i grönt glas, som finns bevarat främst i Umeå museum. Där är utställda många av de glasformer och typer som räknas upp i 1821 års förteckning. Att behandla dem skulle dock föra alltför långt, och de glas som här flyktigt beskrivits har valts med tanken att de skulle kunna ge en bild av Strömbäcks tämligen okända produktion under 1800-talet.

Uppsatsen bygger på material från Nordiska museets herrgårdsundersökningar, Kommerskollegii arkiv samt affärshandlingar, brev och anteckningar i professor Emil Liedgrens ägo.